

УДК 343.2/.7.

DOI 10.33244/2617-4154.1(10).2023.234-241

В. П. Любавіна,

канд. юрид. наук,

Державний податковий університет

e-mail: viktoriya.liubavina@gmail.com

ORCID ID 0000-0003-4715-1749

ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ ЯК ІНСТИТУТУ СПРАВЕДЛИВОГО ПРАВОСУДДЯ ЩОДО ГАРАНТУВАННЯ ПРЕЗУМПЦІЙ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

У статті досліджено поняття кримінальної юстиції як інституту справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні.

Дотримання прав і свобод людини під час проведення досудового розслідування є одним з пріоритетних напрямів реформування кримінального процесуального законодавства. Реформа кримінальної юстиції, яка активно проводиться в Україні ще з 2008 року, а також прагнення нашої держави до євроінтеграції передбачають узгодження національного законодавства з міжнародними демократичними стандартами.

Україна, враховуючи стан євроінтеграційних процесів та військовий стан нашої країни, має враховувати та дотримуватися всіх вимог, що висувуються їй європейською спільнотою, особливо пов'язаних з правами та основоположними свободами людини і громадянина. Насамперед ці вимоги стосуються удосконалення взаємовідносин між правоохоронними органами та громадянами з тим, щоб уникнути порушень прав і свобод, гарантованих та забезпечених державою.

Аргументовано думку про те, що кримінальна юстиція – це завжди комплекс взаємопов'язаних структур, які своїм завданням мають:

- фіксацію інформації про скоєне або підготовлене злочин;*
- проведення досудового розслідування, зокрема пошук осіб, які вчинили злочин і доказів їх вини чи невинуватості;*
- забезпечення нагляду за законністю процесуальних дій і рішень;*
- підтримання обвинувачення та здійснення захисту осіб, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні кримінального правопорушення;*
- розгляд та вирішення кримінального провадження за сутністю;*
- контроль за правильністю, законністю виконання вироку суду та відбування покарання за скоєне.*

Доведено, що деякі інші засоби протидії злочинності, які використовуються правоохоронними органами, наприклад оперативно-розшукова діяльність, координація правоохоронних зусиль, судово-експертна діяльність, виконання покарань тощо, виходять за межі кримінальної юстиції, але тісно з нею пов'язані.

Ключові слова: кримінальна юстиція, презумпція невинуватості, вина, кримінальні правопорушення, правосуддя, правоохоронні органи, Європейський суд з прав людини, міжнародні норми, правові рішення.

Метою цього дослідження є теоретичне обґрунтування поняття кримінальної юстиції як реального справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні.

Постановка проблеми. З часів здобуття Україною незалежності відбулося багато докорінних змін у різних сферах суспільного життя. Держава в особі уповноважених органів постійно намагається покращити життя громадян шляхом проведення реформ, які спрямовані вдосконалити ту чи іншу сферу. Практика показала, що досить значна кількість проблем і неузгодженостей з нормами міжнародного права міститься саме у сфері кримінальної юстиції. Тому її реформа є нагальною для України як країни, яка має намір стати членом Європейського Союзу. Адже однією із умов вступу України є приведення внутрішнього законодавства у відповідність із міжнародним.

Існуюча система кримінальної юстиції не повною мірою відповідає новим суспільним відносинам, що склалися в Україні, і не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту осіб, суспільства та держави від небезпечних посягань на соціальні цінності, права і законні інтереси. Враховуючи постійно зростаючий рівень злочинності в Україні, має бути створена така система кримінальної юстиції, яка б відповідала всім міжнародним стандартам і гарантувала кожній особі дотримання її прав, зокрема і однієї із фундаментальних засад кримінального провадження – презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та прикладні аспекти поняття кримінальної юстиції та справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні вивчали українські вчені: М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, А. М. Бойко, Т. В. Варфоломеева, В. І. Галаган, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, А. М. Кислий, Г. К. Кожевніков, В. В. Крижанівський, В. В. Лисенко, В. Т. Маляренко, І. Є. Марочкін, Т. М. Мірошниченко, М. М. Михеєнко, В. В. Молдован, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, П. В. Пушкар, П. М. Рабінович, Н. В. Сибільова, З. Д. Смітєнко, Ю. В. Стеценко, О. Ю. Татаров, В. М. Тертишник, В. В. Топчій, В. І. Фаринник, В. П. Шибіко, М. Є. Шумило, В. М. Юрчишин, С. С. Яценко та інші.

Виклад основного матеріалу. Питання дотримання прав людини під час розслідування кримінальних правопорушень є пріоритетним у діяльності правоохоронних органів. Суспільство зацікавлене в захищеності прав та законних інтересів будь-якої особи, залученої до сфери дії кримінального провадження від незаконного, необґрунтованого обвинувачення, засудження, обмеження її прав та свобод.

Для того щоб більш детально розкрити питання реформування кримінального процесуального законодавства в межах реалізації презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини, необхідно визначити поняття кримінальної юстиції як реального справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні.

Аналіз публікацій учених показує на те, що визначенню поняття «кримінальна юстиція» приділялося багато уваги вчених-правознавців та практиків. Проте на законодавчому рівні, що є, на нашу думку, проблемою, яка потребує вирішення, такого поняття не закріплено.

Так, О. Кальман та О. Чикіна під терміном кримінальна юстиція розуміють діяльність тих державних органів, які безпосередньо ведуть кримінальний процес, залучають чи допускають до нього інших суб'єктів цього важливого виду державної діяльності [1, с. 33].

На думку С. Ківалова, до кримінальної юстиції належать лише органи правосуддя, що діють у сфері кримінального судочинства [2, с. 7].

В. П. Півненко зі свого боку зазначає, що під терміном «кримінальна юстиція України» реформатори повинні розуміти систему державних правоохоронних органів, що діє виключно у сфері кримінального судочинства [3, с. 24].

Для Ю. Кравченко кримінальна юстиція як соціальна система об'єднує ті функції суду, прокуратури, органів внутрішніх справ, служби безпеки, міністерства юстиції, адвокатури й установ, які пов'язані з виявленням, розкриттям, розслідуванням і судовим розглядом кримінальних справ, виконанням покарання, що призначено судом [4, с. 168].

Існують ще багато інших поглядів і думок з приводу тлумачення терміна «кримінальна юстиція». Так, В. Бож'єв до кримінальної юстиції відносить усі органи, які повною мірою або частково здійснюють свою діяльність у зв'язку зі злочинністю [5, с. 16].

Кожне з цих трактувань поняття «кримінальна юстиція» має право на життя. Проте варто зробити зауваження, що в деяких з них не враховано те, що у Концепції реформування кримінальної юстиції (про яку йтиметься нижче) законодавець визначив поняття «система кримінальної юстиції».

Змістом кримінальної юстиції є організована процесуальна діяльність уповноважених державних органів (суб'єктів), що регламентується кримінальним та кримінально-процесуальним законодавством і спрямована на реалізацію публічної державної функції – протидії злочинності. За своїм характером зазначена діяльність є сукупністю зусиль, спрямованих на протидію злочинності за двома напрямками:

- 1) правове реагування на вчинені кримінальні правопорушення;
- 2) запобігання вчиненню новим кримінальним правопорушенням.

Характерним для змісту діяльності правоохоронних органів є те, що її здійснюють державні органи, організаційно не віднесені до однієї управлінської структури. Але однорідність цілей, завдань та характер вказаної сфери правоохоронної діяльності об'єднує цю частину державного правоохоронного апарату в самостійну систему. При цьому відносини між органами (суб'єктами) кримінального провадження регламентуються винятково кримінальним процесуальним законодавством. Цілісність зазначеної системи забезпечується не жорсткими організаційно-управлінськими відносинами, а суто функціональними і процесуальними залежностями. Такий механізм забезпечує суб'єктам правоохоронних органів незалежність у прийнятті процесуальних рішень, їх підкорення лише закону [6].

На жаль, жодний міжнародно-правовий документ не дає характеристики оптимальної інституційної моделі правоохоронних органів. У будь-якій країні це питання вирішується індивідуально відповідно до традицій, особливостей організації органів державної влади і конкретних завдань системи кримінальної юстиції [7, с. 166].

Основним актом, що закріплює норми, які передбачають реформування системи кримінальної юстиції в Україні, є Концепція реформування кримінальної юстиції України, затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року та прийнятий на основі Концепції План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 року [8].

Кримінальне судочинство має забезпечувати неухильне дотримання прав особи в ході діяльності органів досудового розслідування та судів відповідно до вимог Конституції України та міжнародних договорів щодо прав людини, зокрема Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод з урахуванням її тлумачення Європейським судом з прав людини [9].

Так, у сфері діяльності органів кримінальної юстиції (особливо органів досудового розслідування, прокуратури, суду), основними проблемами є:

- 1) недосконалість чинного кримінального, кримінально-процесуального та кримінально-виконавчого законодавства;
- 2) занадто розгалужена система органів кримінальної юстиції, між якими досить часто виникають непорозуміння з питань взаємодії;
- 3) перевантаження справами слідчих органів досудового розслідування, а також практично відсутність самостійності в їх професійній діяльності і залежність від прокуратури та інших підрозділів у складі силових структур;
- 4) проблеми у взаємодії слідчих із суддями, прокурорами (необхідність погодження процесуальних рішень з процесуальним керівником та керівником прокуратури, тривалість отримання дозволів і погодження документів);
- 5) проблеми процесуального керівництва досудового розслідування з боку прокурорів у кримінальному провадженні є надлишковим (на думку слідчих, прокурори повинні бути зосереджені виключно на здійсненні кримінального переслідування);
- 6) корумпованість у діяльності посадових осіб органів кримінальної юстиції;
- 7) недостатнє та, в більшості випадків, застаріле матеріально-технічне забезпечення діяльності слідчих та суддів;
- 8) несвоєчасне прийняття слідчими суддями ухвал та їх велика завантаженість, що призводить до формалізму під час розгляду клопотань або значно тривалого розгляду;
- 9) недостатня кількість та перевантаженість суддів, що призводить до затягування розгляду справ та недостатньої уваги до конкретної справи;
- 10) недостатнє розуміння органами кримінальної юстиції, особливо слідчими, суддями презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини та нехтування в її застосуванні;
- 11) недостатня обізнаність працівників (посадових осіб) органів кримінальної юстиції щодо міжнародних стандартів у сфері кримінальної юстиції, в тому числі – норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод;

12) наявність інформативного впливу на суддів з боку слідчого, засобів масової інформації, які й найчастіше порушують принцип презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Для того щоб подолати і вирішити всі проблеми у сфері кримінальної юстиції, в першу чергу необхідно усвідомити, що це є комплексна, складна проблема. Її вирішення можливе лише завдяки проведенню комплексних, системних заходів, що змінить не лише систему кримінальної юстиції, а й затвердить основоположні засади їх діяльності, особливо у сфері дотримання презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Розглянувши основні проблеми у діяльності органів кримінальної юстиції, необхідно виділити шляхи реформування кримінальної юстиції у сфері дотримання презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

До таких заходів належать:

1) підвищення кваліфікації слідчих, суддів, прокурорів, адвокатів та інших працівників і посадових осіб органів кримінальної юстиції з питань застосування Кримінального процесуального кодексу України, зокрема з урахуванням норм Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод;

2) вивчення та застосування практики діяльності Європейського суду з прав людини з питань дотримання презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини;

3) розвантаження слідчих та суддів від значної кількості проваджень;

4) застосування міжнародних стандартів і кращих практик іноземних держав у сфері кримінальної юстиції;

5) підвищення взаємодії між слідчим, прокурором, слідчим суддею і суддями;

6) збільшення кількості слідчих суддів для пришвидшення прийняття ухвал на стадії досудового розслідування кримінального провадження;

7) збільшення фінансування органів кримінальної юстиції з метою покращення матеріально-технічного забезпечення та виплати заробітних плат;

8) ухвалення Закону України «Про статус слідчого» з метою чіткого визначення його повноважень, прав та обов'язків;

9) оптимізація системи кримінальної юстиції та чітке розподілення прав та обов'язків між ними;

10) ухвалення Закону України «Про кримінальні проступки», який сприятиме покращенню взаємодії слідчих з іншими учасниками кримінального провадження та підвищить ефективність їх роботи;

11) підвищення відкритості судового процесу та інформування про роботу судів і судові справи;

12) повна ліквідація металевих кліток для обвинувачених під час розгляду справи в суді з метою дотримання норм міжнародного права щодо дотримання принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини;

13) проведення тренінгів з працівниками засобів масової інформації про відповідальність за розголошення даних досудового розслідування та порушення принципу презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини;

14) урахування позитивного міжнародного досвіду щодо діяльності уповноважених осіб системи кримінальної юстиції.

Цей перелік не є вичерпним і потребує подальшого розширення та виконання з метою гарантування особам, вина яких не доведена у встановленому законом порядку і не винесено обвинувальний вирок суду, захисту їх основоположних прав та законних інтересів.

Особливу увагу варто приділити підвищенню кваліфікації працівників сфери кримінальної юстиції. Метою підвищення кваліфікації є оновлення, набуття та розвиток знань і умінь, необхідних для ефективного вирішення завдань професійної діяльності, вивчення позитивного досвіду.

Як справедливо зазначає М. І. Сірий, спільними для органів кримінальної юстиції країн Європи є такі риси. У поліцейському відомстві не може бути органу, наділеного повноваженнями на самостійне проведення попереднього розслідування, самостійне виконання слідчих дій, спрямованих на процесуальне закріплення доказів. Основним суб'єктом на попередньому розслідуванні виступає прокуратура, процесуальне закріплення доказів на досудових стадіях шляхом проведення слідчих дій здійснює судовий орган [10, с. 26].

Розглянувши основні проблеми, зазначимо, що існуюча система кримінальної юстиції не співвідноситься з новими суспільними відносинами, що склалися в Україні, не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту громадян, суспільства та держави від небезпечних посягань. Проте будь-яку проблему можна вирішити. Оскільки реформування кримінальної юстиції – це проблема комплексна, тому лише проведення систематичних та якісних заходів сприятиме реформуванню кримінальної юстиції в Україні, що є необхідною умовою покращення життя громадян відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права і підвищення важливості засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

Висновки. Враховуючи, що впродовж останніх років зменшилася кількість учинених кримінальних правопорушень і відкритих на їх основі кримінальних проваджень органами досудового розслідування, можна зробити висновок про позитивні моменти реформування кримінальної юстиції в Україні.

Хоча система кримінальної юстиції в Україні до кінця ще не співвідноситься з новими суспільними відносинами, що склалися в Україні, не забезпечує належного стану правопорядку, ефективного захисту громадян, суспільства та держави від небезпечних посягань, проте будь-яку проблему можна вирішити шляхом комплексного реформування органів, що входять до неї, а також – підвищення довіри до всієї системи кримінальної юстиції в Україні. Тому лише таким способом можливо досягти покращення життя громадян відповідно до загальновизнаних норм міжнародного права і підвищення при цьому важливості засади презумпції невинуватості та забезпечення доведеності вини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кальман О., Чікін О. Кримінологічні проблеми реформування органів кримінальної юстиції України. *Право України*. 2010. № 11. С. 33–38.
2. Ківалов С. Українська юстиція на шляху до Європейських стандартів. *Голос України*. 2006. № 86 (3836). С. 7.

Любавіна В. П. Поняття кримінальної юстиції як інституту справедливого правосуддя щодо гарантування презумпції у кримінальному провадженні

3. Концепція реформування кримінальної юстиції України: затв. Указом Президента України від 08.04.2008 № 311/2008. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (дата звернення: 05.05.2018).

4. Кравченко Ю. Ф. Теорія управління органами внутрішніх справ. Київ: Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.

5. Міщенко С. Г. Роль кримінальної юстиції в протидії злочинності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2011. 212 с. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=6450>

6. Овчаренко О. М. Системи органів кримінальної юстиції в Україні та світі. *Наукові дослідження. Питання боротьби зі злочинністю*. 2015. Вип. 29. С. 163–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2015_29_15

7. Півненко В. П., Півненко Л. В. Кримінальна юстиція України: визначення і порядок функціонування. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна*. 2011. № 9. С. 21–24.

8. План заходів щодо реалізації Концепції реформування кримінальної юстиції України: затв. розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 серпня 2008 року № 1153-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1153-2008-%D1%80>

9. Сірий М. І. Реформи правоохоронних органів у Європі й Україні. *Вісник Верховного Суду України*. 2006. №8 (72).

10. Судова влада України: судова статистика щодо здійснення правосуддя. URL: http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

REFERENCES

1. Kalman O., Chikin O. Kryminolohichni problemy reformuvannya orhaniv kryminalnoi yustyttsii Ukrainy. *Pravo Ukrainy*. 2010. №11. S. 33–38.

2. Kivalov S. Ukrainska yustyttsiia na shliakhu do Yevropeiskykh standartiv. *Holos Ukrainy*. 2006. № 86 (3836). S. 7.

3. Kontseptsiia reformuvannya kryminalnoi yustyttsii Ukrainy: zatv. Ukazom Prezydenta Ukrainy vid 08.04.2008 № 311/2008. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/311/2008> (data zvernennia: 05.05.2018).

4. Kravchenko Yu. F. Teoriia upravlinnia orhanamy vnutrishnikh sprav. Kyiv: Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Ukrainy, 1999. 702 s.

5. Mishchenko S. H. Rol kryminalnoi yustyttsii v protydii zlochynnosti: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Kyiv, 2011. 212 s. URL: <http://inter.criminology.onua.edu.ua/?p=6450>

6. Ovcharenko O. M. Systemy orhaniv kryminalnoi yustyttsii v Ukraini ta sviti. *Naukovi doslidzhennia. Pytannia borotby zi zlochynnistiu*. 2015. Vyp. 29. S. 163–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pbzz_2015_29_15

7. Pivnenko V. P., Pivnenko L. V. Kryminalna yustyttsiia Ukrainy: vyznachennia i poriadok funktsionuvannia. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina*. 2011. № 9. S. 21–24.

8. Plan zakhodiv shchodo realizatsii Kontseptsii reformuvannia kryminalnoi yustyttsii Ukrainy: zatv. rozporiadzhenniam Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 27 serpnia 2008 roku № 1153-r. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1153-2008-%D1%80>

9. Siryi M. I. Reformy pravookhoronnykh orhaniv u Yevropi y Ukraini. *Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. 2006. № 8 (72).

10. Sudova vlada Ukrainy: sudova statystyka shchodo zdiisnennia pravosuddia. URL: http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/

V. Lyubavina. The Concept of Criminal Justice as an Institute of Fair Justice Regarding Guaranteeing Presumptions in Criminal Proceedings

The article examines the concept of criminal justice as an institution of fair justice in terms of guaranteeing presumptions in criminal proceedings.

Observance of human rights and freedoms during pre-trial investigation is one of the priority areas of criminal procedural law reform. The reform of criminal justice, which has been actively carried out in Ukraine since 2008, as well as the aspirations of our country for European integration, provide for the harmonization of national legislation with international democratic standards.

Ukraine, taking into account the state of the European integration processes and the military situation of our country, must take into account and comply with all the requirements put forward to it by the European community, especially related to the rights and fundamental freedoms of a person and a citizen. First of all, these requirements concern the improvement of relations between law enforcement agencies and citizens in order to avoid violations of the rights and freedoms guaranteed and provided by the state.

The opinion that criminal justice is always a complex of interconnected structures whose tasks are:

- recording of information about a committed or prepared crime;*
- conducting a pre-trial investigation, including – searching for persons who have committed a crime and evidence of their guilt or innocence;*
- ensuring supervision over the legality of procedural actions and decisions;*
- maintenance of prosecution and protection of persons who are suspected or accused of committing a criminal offense;*
- examination and resolution of criminal proceedings on the merits;*
- control over the correctness and legality of the execution of the court verdict and the serving of the punishment for the crime committed.*

It has been proven that some other means of combating crime used by law enforcement agencies, such as investigative activities, coordination of law enforcement efforts, forensic expert activities, execution of punishments, etc., go beyond criminal justice itself, but are closely related to it.

Key words: *criminal justice, presumption of innocence, guilt, criminal offenses, justice, law enforcement agencies, European Court of Human Rights, international norms, legal decisions.*

Стаття надійшла до редколегії 4 січня 2023 року

Любавіна В. П. Поняття кримінальної юстиції як інституту справедливого правосуддя щодо гарантування презумпцій у кримінальному провадженні